

ӨОЖ 338.2

Ж.Р. Нарымбетова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: janna005@bk.ru

Қазақстан Республикасы кәсіпорындарындағы тәуекелді басқару жүйесінің дамуы және шетел тәжірибесін қолдану тиімділігі

Тәуекелдікті басқару кез келген кәсіпорынның ажырамас бөлігі болып табылады және стратегиялық мақсаттарын табысты жүзеге асыру үшін шешуші маңызы бар. Тәуекел-менеджмент жүйесі компанияның өз қызметі кезіндегі кездесетін барлық қиындықтарды анықтау мен оларды бағалаудан басталады. Соның нәтижесінде альтернативтік, яғни басқа, тәуекелділігі төмен және табысы жоғары жолдар қарастырылады. Шетелдерде кеңінен тараған тәуекелді басқару практикасы біртіндеп біздің елге де келе бастады. Шетел тәжірибесін қолдана отырып, қазақстандық кәсіпорындар да тәуекелді басқару саясатын өзіндік бөлімше ретінде құрып келеді. Бірақ мұндай кәсіпорындар әлі де болса көп емес. Бұл кәсіпорындарға негізінен ауқымды, ұлттық компаниялар, қаржы ұйымдары жатады. Мысалы, «Қазақтелеком» АҚ, «Қазатомөнеркәсіп» ҰАК» АҚ, «ҚазТрансГаз» АҚ компанияларын және банктерді айтуға болады. Әрине, бұл жүйені енгізу көптеген тәуекелдерді алдын алуға мүмкіндік береді. Сондықтан көптеген қазақстандық фирмалар үшін тәуекел-менеджмент саясатын қолдану өте маңызды.

Түйін сөздер: тәуекел, басқару, жүйе, бағалау, тәуекел-менеджмент, кәсіпорын.

Zh.R. Narymbetova

Development of a system of risk management in the enterprises of the Republic of Kazakhstan and efficiency of using of the foreign experience

Risk management is an integral part and plays a crucial important role in successful execution of strategic objectives of any enterprise. The system of a risk management begins with definition and an assessment of all difficulties of the enterprise's activity. In a consequence it is considered alternative, that is ways with low risk and high profit. Practice of risk management which is widespread abroad, slowly came and to our country. Applying foreign experience the Kazakhstan companies organize policy of risk management in own divisions. But it is not a lot. Generally, it's the national, large companies and financial organizations For example, JSC "Kazakhtelekom", JSC "NAK Kazatomprom", JSC "Kaztransgaz" and banks. Certainly, introduction of this system will help to prevent many risks. Therefore using of a risk management very important for many Kazakhstan companies.

Key words: risk, admin, system, assessment, risk-management, enterprise.

Ж.Р. Нарымбетова

Развитие системы управления рисками в предприятиях Республики Казахстан и эффективность использования зарубежного опыта

В статье рассматриваются значение и роль внедрения системы управления рисками в компаниях Республики Казахстан. А также определена важность использования зарубежного опыта как ключ к минимизации рисков и успешной деятельности предприятия.

Ключевые слова: риск, управление, предприятие, система, оценка.

Қандай да болмасын шаруашылық қызмет басқару шешімдерін қабылдаумен іске асады. Мұндай шешімдер тәуекелмен байланысты, яғни бұл көптеген белгісіз, анықсыздық факторлардың бар болуы. Тәуекел табиғаттың түрлі құбылыстары және қоғамның қызмет

түрлерінің ерекшелігінен туындайтын мүмкін болатын жоғалтулар қаупімен түсіндіріледі. Экономикалық категория ретінде тәуекел өзімен бірге болуы немесе болмауы да мүмкін жағдайларды ұсынады. Мұндай жағдайдың туындауы салдарынан келесідей үш

экономикалық нәтиже болуы мүмкін: жағымсыз (ұтылыс, зиян, шығын), нөлдік, жағымды (ұтыс, пайда, табыс).

Тәуекелді басқаруға болады, яғни тәуекелдік жағдай туындауын белгілі бір шекте болжамдау және тәуекел дәрежесін төмендету үшін шаралар қабылдауға мүмкіндік беретін түрлі шаралар қолдануға болады. Тәуекелді басқару – тәуекел жағдайдың сараптамасы мен оны азайтуға бағытталған шешімін жетілдіру. *Тәуекелдікті басқару кез келген кәсіпорынның ажырамас бөлігі болып табылады және стратегиялық даму мақсаттарын табысты жүзеге асыру үшін маңызы бар.*

Ұйымда тәуекелді басқаруды ұйымдастырудың нәтижелілігі тәуекелдердің қалай сыныпталуына да көп байланысты. Тәуекелді тауып, бақылап, бағалағаннан кейін осы тәуекелге бару не бармауы туралы компания басқармасы шешім қабылдайды. Тәуекелге бару – компанияның міндеттемелерді өз мойнына алуы, яғни осы тәуекелді болдырмауы және оның зардаптарын жоюы.

Тәуекел-менеджменті жүйесін қолдану ұйымға тиімді басқаруға және қабылдауға болатындай тәуекелдік деңгейін қамтамасыз ету үшін ресурстарды басымды бағыттар бойынша бөлуге, оңтайландыру, бағалау, басқару және тәуекелдік мониторингі есебінен осындай салымдардан едәуір пайда алуға мүмкіндік береді.

Кәсіпорындағы менеджмент тәуекелі жүйесінде осы мәселелерді қарастырушы болып қаржы менеджерлері немесе тәуекел менеджерлері табылады, олар түрлі әдістермен, амалдармен басқару объектісіне әсер етуі керек. Менеджердің негізгі мақсаты әрекеттің сондай бір нұсқауын тауып алу, яғни тәуекелдің оңтайлы үйлесімімен кірісін қамтамасыз ету керек, бұдан шығатын қорытынды, кіріс жоба болған сайын оның өткізілімінің тәуекел дәрежесі тым жоғары.

Осы жүйенің басты мақсаты болып:

- жоғарыламаған тәуекел дәрежесін бағалау;
- тәуекел дәрежесін бағалау;
- берілген тәуекел дәрежесін ұйымдастыру үшін сараптау;
- тәуекелді ескерту немесе төмендеуі бойынша қажетті жағдай – шара жасау;
- шығын келтірілген максималды мүмкіндікті қайтаруға шараларды қолдануда тәуекел оқиғалары болады.

Тәуекел факторын есептемей кәсіпорынның

дамуы мен қызметінің тиімділігіне толық талдау жүргізу мүмкін емес. Сондықтан тәуекел деңгейін және оның нақты операция табыстылығының деңгейімен байланыстылығын бағалай білу қажет. Тәжірибеде тәуекелдерді бағалауда аналогиялар әдісі қолданылады. Қаржы менеджерлері, мамандар түрлі шығарылымдар немесе басқа кәсіпорындар тәжірибесі негізінде белгілі бір жағдайлардың болуы қаржылық нәтижелер алу ықтималдылығын, қаржылық тәуекел деңгейін анықтайды. Осы әдіс негізінде көптеген кәсіпорындардың тактикасы мен стратегиясы құрылады. Бірақ әр кәсіпорынның өзіндік кадрлік, шикізаттық және салалық сипаттағы ерекшеліктері бар екенін ескеру қажет. Сонымен қатар тәуекелді бағалаудың негізгі әдісі кәсіпорынның қаржылық жағдайын кешенді талдау, оның қаржылық тұрақтылығы мен төлемқабілеттілігін талдау болып табылады. Кәсіпорынның тәуекелін бағалау үшін рейтингтік әдіс қолданылуы мүмкін. Оның мәні: негізгі көрсеткіштер корреляциялық-регрессиялық талдау көмегімен топтастырылады. Кейін кәсіпорынның эксперттік өлшем бойынша белгілі көрсеткіштердің орта салмақты рейтинг мәні (орны) ретінде есептелетін интегралды рейтингі анықталады. Келесі кезеңде кәсіпорындардың талданатын топтарындағы тәуекел деңгейі бойынша әр кәсіпорынның интегралды рейтинг мәні есептеледі. Рейтингте бірінші орынды экономикалық потенциалы жоғары және төмен деңгейлі тәуекелді кәсіпорын алады.

Шетелдерде кеңінен тараған тәуекелді басқару практикасы біртіндеп біздің елге де келе бастады. Басқарудың осы түрінің экономикалық пайдасы алдағы уақытта қазақстандық кәсіпорындардың қалыпты жұмыс практикасына айналатынын шетел тәжірибесі көрсетіп отыр. Тәуекел менеджмент бойынша қызмет 50 жылдан астам уақыт тәуекелді және сақтандыруды басқару Қауымдастығы (RIMS) арқылы жүргізілуде және жыл сайын тәуекел бойынша бүкіләлемдік семинарлар ұйымдастырылады. Осы қауымдастықтың мүшелері болып 8000 профессионалды сертифицирленген тәуекел менеджерлері және АҚШ, Канада, Жапония елдерінің 4200 алдыңғы қатарлы корпорациялары табылады. АҚШ (1987), Ұлыбритания (1992, 2001), Австралия (1992), Жапония (1997), Канада (1997) елдерінде ұлттық деңгейде тәуекелдерді басқару бойынша

келесі сұрақтарға жауап беретін стандарттар және басқаратын бағдарламалар құрастырылған: тәуекел мәні, қандай түрлері кездеседі, тәуекелді басқарудың мағынасы, кәсіпорында тәуекел менеджментін құру мәселесі.

Тәуекел – менеджмент шетелдерде баяғыдан қазіргі заманғы басқарудың әрекетті құралы деп мойындалған. Тәуекел – менеджменттің құрылуы мен дамуының Қазақстандағы ерекше жағдайын айта өтеді: қаржылық нарықтық ақпараттық қанықтығы, формализденген процедура және басқару техникасының өтемі, қазіргі заманғы ақпараттық технологиялардың қолданылуы.

Қазақстан кәсіпорындарының тәуекелдерін төмендету мәселесін қарастыра отырып, мына шетелдік тәжірибені қолдануды ұсынуға болады:

- ұйым стратегиясын маркетингтік зерттеулер мен алдына қойылған мақсаттардың негізінде әзірлеу;

- аудиторлық компаниялар тарапынан ұдайы тексеру (жиірек болса – жүргізілетін операцияларын бақылау тәуекелі де аз болады). Осы тәжірибені қазақстандық банктер енгізе бастады. Мәселен, Каспий банкі 1997 жылы банкті тоқсан сайын аудиторлық тексеруге (аутсорсинг) «Қазақстанаудит» фирмасымен келісім жасады;

- нарықтағы әлі бос орынды жаулап алу мақсатында практикаға жана құралдар мен қызметтер енгізу;

- ықтимал залал мен шығынды барынша төмендету мақсатында, қаржы және валюта нарығында негізгі операцияларды міндетті түрде лимиттеу. Атап айтқанда, банк тәуекелдерін шектеу жөніндегі тиімді шаралардың бірі ретінде ашық жайғасымды лимиттерді, арнаулы лимиттерді және залал лимиттерін қолдану ұсынылады;

- қызметкерлерді тұрақты оқыту және қайта даярлау негізінде банк ұйымын басқару сапасын арттыру.

Жалпы, Қазақстан Республикасында тәуекелді басқару жүйесінің дамуы жетілген болмаса да, жүргізілуде. Шетел тәжірибесін қолдана отырып, олардың жеткізген нәтижелеріне қарай тұра, қазақстандық кәсіпорындарда тәуекелді басқару саясаты өзіндік бөлімше ретінде құрылып, қызмет атқаруда. Әрине, мұндай кәсіпорын-

дар көп емес. Солардың ішінде бірнешеуіне тоқталып кетуге болады. Бұл кәсіпорындарға негізінен ауқымды, ұлттық компаниялар және қаржы ұйымдары жатады. Мысалы, «Қазақтелеком» АҚ, ««Қазатомөнеркәсіп» ҰАК» АҚ, «ҚазТрансГаз» АҚ компанияларын және банктерді айтуға болады.

Соның ішінде тоқталып кетсек, берілген мәліметтер нәтижесі бойынша «Қазақтелеком» АҚ тәуекелдікті басқару корпоративтік жүйесінің жиынтық бағалауы 78,69% құрады. Яғни осы жүйенің компания үшін тиімді екенін көреміз. «Қазақтелеком» АҚ ұйымдастыру құрылымы қоғамның тәуекелдікті басқару үрдісіне директорлар кеңесінен бастап әрбір қызметкердің тарапынан құрылымдық бөлімшелерге дейін барлық ұйымдастыру деңгейі тартылу арқылы ұйымдастырылған.

«ҚазТрансГаз» АҚ-ның тәуекелдерді басқару жүйесін автоматтандыру жөніндегі пилоттық жобасын іске асыру бүкіл ұйым және компаниялар тобы бойынша анықталатын тәуекелдердің есебін жүргізуді жетілдіреді, тәуекелдерді талдау мен бағалау процестерін, тәуекелдердің маңыздылығын ескере отырып, оларды саралауды, сондай-ақ іс-шаралар белгілеуді, оларды орындау барысын бақылауды, олардың нәтижелілігін және басшылық алдында есеп беруін жақсартады.

Тәуекелдерді басқару жүйесі ««Қазатомөнеркәсіп» ҰАК» АҚ корпоративтік басқару жүйесін жетілдіру аясында енгізілген.

««Қазатомөнеркәсіп» ҰАК» АҚ-тың тәуекелдерді басқару жүйесінің мақсаты:

- компанияның Жалғыз акционері – «Самұрық-Қазына» Ұлттық әл-ауқат қоры» АҚ-ның мүддесін қорғау;

- компанияның стратегиялық және жедел тұрақтылығын қамтамасыз ету;

- қолайсыз жағдайлар туындаған кезде Компанияның шығынын төмендету.

Жалпы, елімізде тәуекелді басқару жүйесінің дамуы үшін көптеген жұмыстар жүргізіліп жатыр. Шетел тәжірибесін қолдана отырып, олардың жеткізген нәтижелеріне қарай тұра қазақстандық кәсіпорындарда тәуекелді басқару саясатын өзіндік бөлімше ретінде құрылуы соның нәтижесі болып келеді.

Әдебиеттер

1. Жұмамбаев С.К. Өндірістік менеджмент: оқулық / ҚР білім және ғылым м-гі. – Алматы: Дәуір, 2011. – 266 б.
2. Смагулова Р.И. Тәуекелді басқару: оқу құралы. – Павлодар, 2008. – 105 б.
3. Абдрахманова Г. Тәуекел және анықталмағандық – талдауға деген кешенді тәсілдеме // Қазақстан қаржысы (21). – 2003. – № 5.
4. Альжанова Н.Ш., Мирзахалыкова Ж.Р. ҚР инновациялық даму жағдайындағы тәуекелдерді басқару құрылымының орнатылуы // Ғылыми басылым «Крымский экономический вестник» – Симферополь, 2 (03) сәуір 2013. – 14 б.
5. «Қазақтелеком» АҚ сайты: Компания туралы: Бизнес: Тәуекелді басқару: [режим доступа]: <http://www.telecom.kz/page/single/analiz>
6. «ҚазТрансГаз» АҚ сайты: Жаңалықтар: «ҚазТрансГаз» АҚ бизнес-тәуекелдерді басқару жүйесін автоматтандыру жөніндегі пилоттық жобаны іске қосты. – Астана қ. – 2013. – 12 ақпан: [режим доступа]: <http://www.kaztransgas.kz/article/1239>

References

1. Zhumambaev S.K. Ondiristik menedzhment: okulyk/KR bilim zhane gylym m-gi. – Almaty: Daur, 2011. – 266 b.
2. Smagulova R.I. Tauekeldi baskaru.- oku kyraly – Pavlodar, 2008. – 105 b.
3. Abdrahmanova G. Tauekel zhane anyktalmagandyk – taldauga degen keshendi tasildeme // Kazakstan karzhysy (21). – 2003. – №5.
4. Alzhanova N.Sh., Mirzakhalykova Zh.R. KR innovatsiyalyk damu zhagdayyndagy tauekelderdi baskaru kurylymynyn ornатылуы // Gylymi basylym “Krymskii ekonomicheskiy vestnik” – Simferopol, 2 (03) sauir 2013. – 14 b.
5. “Kazaktelekom” Ak saity: Kompaniya turaly: Biznes: Tauekeldi baskaru: [rezhim dostupa]: <http://www.telecom.kz/page/single/analiz>
6. “KazTransgaz” AK saity: Zhanalyktar: “KazTransGaz” AK biznes-tauekelderdi baskaru zhuyiesin avtomattandyru zhonindegi pilottyk zhobany iske kosty. Astana k., 2013 zh. 12 akpan: [rezhim dostupa]: <http://www.kaztransgas.kz/article/1239>